

ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARGA LEKSIKOLOGIYA MAVZULARINI O'TISH METODIKASI**D.G'.Nazarova¹**

Mas'ul muallif: Nazarova Dilnoza
G'ulomovna, Buxoro viloyati,
Peshku tumani, 28-maktab
o'qituvchisi, p.f.f.d (PhD).

Accepted: 24 Sentabr 2026
Published: 24 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Nazarova, D. G.
ONA TILI DARSLARIDA
O'QUVCHILARGA LEKSIKOLOGIYA
MAVZULARINI O'TISH
METODIKASI / D. G. Nazarova //
Buxoro xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 9, №
2. — B. 413–416.

1. Buxoro viloyati, Peshku tumani, 28-maktab o'qituvchisi, p.f.f.d (PhD).

Annotatsiya. Mazkur maqolada ona tili darslarida leksikologiya mavzularini o'qitish orqali o'quvchilarning lug'at boyligini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Leksikologik bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarning so'z ma'nosini anglash, yangi so'zlarni nutqda faol qo'llash, ma'nodosh va qarama-qarshi ma'noli, ko'p ma'noli, shakldosh hamda uyadosh so'zlarni farqlash ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Maqolada o'quvchilarning lug'at boyligini rivojlantirishda kuzatish, taqqoslash, guruhlash, so'z ma'nosini sharhlash, mustaqil lug'at tuzish va lug'atlar bilan ishlash kabi metodlarning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, leksikologik topshiriqlarni o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos tashkil etish hamda yangi so'zlarni faol nutqqa kiritishning metodik ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari leksikologiya ta'limini amaliy nutq faoliyati bilan uzviy bog'lash o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, leksikologiya, ta'lim metodikasi, leksik kompetensiya, nutqiy kompetensiya, taqqoslash, guruhlash, zamonaviy metodika.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ТЕМ ПО ЛЕКСИКОЛОГИИ УЧАЩИМСЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос развития словарного запаса учащихся посредством преподавания тем по лексикологии на уроках родного языка. Особое внимание уделяется формированию у учащихся навыков понимания значения слов, активного использования новых слов в речи, а также различения синонимов, антонимов, многозначных, омонимичных и однокоренных слов. В статье анализируются дидактические возможности таких методов, как наблюдение, сравнение, группировка, толкование значения слова, составление собственного словаря и работа со словарями в процессе развития словарного запаса учащихся. Также раскрывается методическая значимость организации лексикологических заданий с учетом возрастных и психологических особенностей учащихся и включения новых слов в активную речь. Результаты исследования показывают, что тесная связь обучения лексикологии с практической речевой деятельностью способствует развитию коммуникативной компетенции учащихся.

Ключевые слова: обучение родному языку, лексикология, методика обучения, лексическая компетенция, речевая компетенция, сравнение, группировка, современная методика.

METHODOLOGY OF TEACHING LEXICOLOGY TOPICS TO STUDENTS IN MOTHER TONGUE LESSONS

Abstract. This article examines the development of students' vocabulary through the teaching of lexicology topics in mother tongue lessons. Particular attention is paid to developing students' ability to understand word meanings, actively use new words in speech, and distinguish synonyms, antonyms, polysemous words, homonyms, and words belonging to the same lexical-semantic group. The article analyzes the didactic potential of such methods as observation, comparison, grouping, interpretation of word meanings, compiling personal dictionaries, and working with dictionaries in developing students' vocabulary. It also highlights the methodological importance of organizing lexicological tasks according to students' age and psychological characteristics and incorporating new words into their active speech. The research findings demonstrate that integrating lexicology instruction with practical speech activities contributes to the development of students' communicative competence.

Keywords: mother tongue education, lexicology, teaching methodology, lexical competence, speech competence, comparison, grouping, modern methodology.

Kirish. Ona tili ta'limining muhim vazifalaridan biri o'quvchining o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda aniq, ravon va adabiy til me'yorlariga muvofiq ifodalash qobiliyatini rivojlantirishdan iborat. Bunday ko'nikmalarining shakllanishida o'quvchining lug'at boyligi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki insonning fikrini ifodalashi, matnni tushunishi va boshqalar bilan samarali muloqot qilishi bevosita uning so'z boyligi hamda so'zlarning

ma'no imkoniyatlarini anglash darajasiga bog'liq.

Bola so'zlarni faqat ona tili darslari orqali emas, balki oila, maktab, ijtimoiy muhit, mustaqil mutolaa, ommaviy axborot vositalari va raqamli muhit orqali ham o'zlashtirib boradi. Shu sababli maktab ta'limida o'quvchining tabiiy ravishda egallayotgan lug'at boyligini tizimlashtirish va uni faol nutqqa yo'naltirish muhim metodik vazifa hisoblanadi.

Ona tili darslarida leksikologiya mavzularini o'rganish ushbu vazifani amalga oshirish uchun katta imkoniyat yaratadi. O'quvchilar yangi so'zlarning ma'nosini anglash, so'zlarning ma'no munosabatlarini aniqlash, ko'p ma'noli so'zlarning turli ma'nolarini farqlash, sinonim va antonimlardan foydalanish, ibora va tasviriy ifodalarning mazmunini tushunish orqali o'z lug'at boyligini kengaytiradi. Shu nuqtayi nazardan, leksikologik bilimlarni faqat nazariy ma'lumot sifatida emas, balki o'quvchining amaliy nutq faoliyatini rivojlantiruvchi vosita sifatida tashkil etish dolzarb metodik masalalardan biridir.

Ona tili fanining ta'limiy maqsadlari ham o'quvchining o'z fikrini og'zaki va yozma ravishda to'g'ri va ravon bayon qilishi, mustaqil va ijodiy fikrlashi hamda o'zgalar fikrini anglashiga yo'naltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda ona tili darslarida leksikologiya mavzularini o'qitish jarayonida qo'llanadigan metodik usullar tahlil qilindi. Tadqiqotning metodik asosini o'quvchilarning so'z boyligini oshirishga qaratilgan amaliy mashqlar, mustaqil topshiriqlar va lug'at bilan ishlash faoliyati tashkil etdi.

Tahlil jarayonida quyidagi metodlardan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqildi:

kuzatish metodi;

taqqoslash metodi;

guruhlash metodi;

so'z ma'nosini sharhlash;

kontekst asosida ma'noni aniqlash;

mustaqil lug'at tuzish;

izohli va imlo lug'atlaridan foydalanish;

yangi so'zlarni gap va matn tarkibida qo'llash.

Adabiyotlar sharhi. So'nggi yillarda leksikologik bilimlarni o'qitish, o'quvchilarning lug'at boyligini rivojlantirish va lug'atlar bilan ishlash metodikasiga oid tadqiqotlar yanada faollashmoqda. Ushbu yo'nalishdagi zamonaviy ilmiy ishlarni xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar faoliyati misolida ko'rib chiqish mazkur tadqiqotning nazariy-metodik asoslarini belgilash imkonini beradi. Jumladan, xorijiy tadqiqotchilardan Muhammet Memiş (2024) ona tili ta'limida lug'at o'rgatish strategiyalarini o'rganib, o'qituvchilarning lug'atni shakllantirish va rivojlantirish jarayonida foydalanadigan metodik strategiyalariga e'tibor qaratgan. Tadqiqotda lug'at o'rgatish jarayonida nazorat, mustahkamlash va yo'naltirish kabi strategiyalarning qo'llanish xususiyatlari tahlil qilingan. Ushbu yondashuv lug'at boyligini rivojlantirishda o'qituvchi faoliyati bilan o'quvchining mustaqil leksik faoliyatini uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Mahalliy tadqiqotchilardan Sh.M. Muxtarovaning (2024) "Ona tili o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanmasi mazkur mavzu uchun muhim metodik manbalardan biridir. Unda ona tili ta'limining metodologik asoslari, o'qitish metodlari, innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan bir qatorda leksikologiyani o'qitishning maqsadi, vazifalari va tamoyillari, shuningdek, leksikografiyani o'qitish masalalari ham yoritilgan. Bu qarashlar leksikologik bilimlarni umumiy ona tili ta'limi metodikasi bilan uzviy bog'lash imkonini bergan.

M. Ergasheva (2025) tadqiqotida ona tili darsliklaridagi lug'at so'zlardan foydalanishning maktab o'quvchilarida leksik fikrlashni rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Tadqiqotda 5-11-sinf ona tili darsliklaridagi lug'at birliklari, o'quvchilarning lug'at yon daftarchasidan foydalanishi va yangi so'zlarni o'zlashtirishning amaliy ahamiyatiga e'tibor qaratilgan. Muallif lug'at bilan tizimli ishlashni o'quvchilarning so'z boyligini oshirish va leksik fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida ko'rsatadi.

M. Muxanova (2026) o'zbek leksikologiyasi va frazeologiyasini o'qitishda semantik tahlil hamda kontekstual talqin metodlarining imkoniyatlarini tadqiq etgan. Tadqiqotda so'z ma'nosini kontekst asosida aniqlash, ko'p ma'nolilik, sinonimiya, antonimiya va frazeologik birliklarning ma'no xususiyatlarini tahlil qilishga e'tibor qaratilgan. Mazkur yondashuv leksikologik bilimlarni o'quvchining nutqiy faoliyati bilan bog'lash, so'zlarni faqat yodlash emas, balki ularni mazmun va vaziyat asosida anglash zarurligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy metodikada lug'at boyligini rivojlantirish uchta asosiy yo'nalishda namoyon bo'lmoqda: lug'at o'rgatish strategiyalarini takomillashtirish, lug'at birliklari bilan mustaqil ishlashni rivojlantirish va so'z ma'nosini kontekstual-semantik tahlil qilish. Shu bilan birga, mazkur yo'nalishlarni ona tili darslarida leksikologiya mavzularini o'qitishning yaxlit metodik tizimi sifatida birlashtirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Shundan kelib chiqib, mazkur tadqiqotda yangi so'zlarni o'rgatish, ularning ma'nosini izohlash, sinonim va antonimlarni aniqlash, ko'p ma'noli va shakldosh so'zlarni farqlash, so'zlarni guruhlash, lug'atlar bilan ishlash hamda o'rganilgan leksik birliklarni mustaqil nutqda qo'llash usullarini o'zaro bog'liq holda tashkil etish taklif etiladi. Bunday yondashuv leksikologik bilimlarning nazariy o'zlashtirilishidan tashqari, ularning o'quvchi nutqida faol qo'llanishini ta'minlashga qaratiladi.

Tadqiqot natijalari. Tahlil natijalari leksikologiya mavzularini amaliy yo'nalishda o'qitish o'quvchilarning lug'at boyligini rivojlantirish uchun bir qator imkoniyatlarga ega ekanligini ko'rsatdi.

Birinchidan, yangi so'zlarni muntazam ravishda o'rgatish orqali o'quvchilarning faol va passiv lug'ati kengayadi. Bunda yangi so'zlarni yodlashdan ko'ra, ularni gap, matn va muloqot jarayonida qo'llash samaraliroq metodik yo'nalish sifatida namoyon bo'ladi.

Ikkinchidan, soʻz maʼnolarini kontekst asosida tahlil qilish oʻquvchilarda semantik farqlash koʻnikmasini rivojlantiradi. Ayniqsa, koʻp maʼnoli, sinonimik va antonimik munosabatdagi soʻzlar bilan ishlash soʻzning maʼno nozikliklarini anglash imkonini beradi.

Uchinchidan, kuzatish va taqqoslash metodlari oʻquvchilarni tayyor xulosani qabul qilishdan koʻra, til hodisasini oʻzlari tahlil qilishga yoʻnaltiradi. Bu esa leksikologik bilimlarning ongli oʻzlashtirilishiga xizmat qiladi.

Toʻrtinchidan, guruhlash asosidagi mashqlar oʻquvchilarning soʻzlar oʻrtasidagi maʼno munosabatlarini tizimli ravishda anglashiga yordam beradi.

Beshinchidan, lugʻat bilan mustaqil ishlash oʻquvchining tadqiqotchilik va mustaqil taʼlim olish koʻnikmalarini rivojlantiradi. Oʻquvchi qaysi vazifa uchun qaysi turdagi lugʻatdan foydalanishni anglay boshlaydi (1-jadval).

1-jadval

Leksikologik topshiriqlarning metodik modeli

Bosqich	Oʻquvchi faoliyati	Kutiladigan natija
1-bosqich	Yangi soʻzni aniqlash	Notanish birlikni ajratish
2-bosqich	Soʻz maʼnosini izohlash	Lugʻaviy maʼnoni anglash
3-bosqich	Soʻzni kontekstda kuzatish	Maʼno xususiyatini aniqlash
4-bosqich	Sinonim/antonim yoki boshqa munosabatini topish	Semantik bogʻlanishni anglash
5-bosqich	Soʻz birikmasi va gap tuzish	Faol lugʻatga kiritish
6-bosqich	Matnda qoʻllash	Nutqiy kompetensiyani rivojlantirish
7-bosqich	Lugʻatdan mustaqil foydalanish	Mustaqil ishlash malakasini shakllantirish

Yuqoridagi jadvalga koʻra, leksikologik bilimlarni oʻzlashtirish jarayoni oʻquvchining yangi soʻzni aniqlashidan boshlab, uni anglash, kontekstda kuzatish va nutqda qoʻllashgacha boʻlgan bosqichlarni qamrab oladi. Ushbu jarayon orqali oʻquvchilarning lugʻat boyligi kengayadi, soʻzlardan toʻgʻri foydalanish hamda mustaqil ishlash koʻnikmalari shakllanadi. Natijada leksikologik bilimlar oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, oʻquvchilarning notanish soʻzlar boʻyicha mustaqil lugʻat tuzishi ham samarali topshiriqlardan biri hisoblanadi. Bunda oʻquvchi turli manbalardan soʻzlarni toʻplaydi, ularning maʼnosini aniqlaydi va izohlaydi. Bunday faoliyat soʻzning oʻquvchi nutqida faol birlikka aylanishiga yordam beradi.

Muhokama. Olingan natijalar shuni koʻrsatadiki, leksikologiyani oʻqitishda nazariy bilim bilan amaliy nutq faoliyatini birlashtirish muhim metodik shartlardan biridir. Anʼanaviy yondashuvda oʻquvchi koʻpincha soʻzning taʼrifini oʻzlashtirish bilan cheklanib qolishi mumkin. Biroq leksikologik bilimning amaliy qiymati oʻquvchi ushbu bilimdan real nutq jarayonida foydalana olganida namoyon boʻladi. Shu sababli dars jarayonida "soʻz nimani anglatadi?" savoli bilan bir qatorda "bu soʻzni qayerda va qanday qoʻllash mumkin?", "uning maʼnodoshi yoki zid maʼnolisi qaysi?", "ushbu soʻzning boshqa maʼnosi bormi?" kabi savollarni ham qoʻllash maqsadga muvofiq.

Leksikologik mashqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish ham muhim. Dastlab oʻquvchi soʻz maʼnosini aniqlaydi, keyinchalik uni boshqa soʻzlar bilan taqqoslaydi, guruhlaydi va nihoyat mustaqil ravishda matn yaratishda qoʻllaydi.

Bunday yondashuvda oʻqituvchining vazifasi tayyor maʼlumotni berish bilangina cheklanmaydi. Oʻqituvchi oʻquvchini mustaqil izlanishga, lugʻatdan foydalanishga, soʻz maʼnosini kontekst orqali aniqlashga va oʻz xulosasini asoslashga yoʻnaltirishi kerak. Manbada ham oʻquvchiga faqat "oʻrgatish" emas, balki mustaqil oʻrganishi uchun sharoit yaratish muhimligi taʼkidlangan.

Leksikologik bilimlarning nutqiy rivojlanish bilan bogʻliqligi ayniqsa muhimdir. Soʻzshunoslik orqali oʻquvchida fikrlash, oʻzgalar fikrini anglash va oʻz fikrini ogʻzaki hamda yozma shaklda nutq sharoitiga mos ravishda ifodalash koʻnikmalari rivojlanadi. Shu jihatdan leksikologiya darslarini faqat til birliklari haqidagi nazariy bilimlarni beruvchi mashgʻulot sifatida emas, balki oʻquvchining kommunikativ faoliyatini rivojlantiruvchi metodik tizim sifatida tashkil etish zarur.

Xulosa. Ona tili darslarida leksikologiya mavzularini oʻqitish oʻquvchilarning lugʻat boyligini kengaytirish va nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun muhim imkoniyat yaratadi.

Tadqiqot asosidagi xulosalar quyidagicha:

Leksikologik bilimlarni oʻqitish jarayoni oʻquvchilarning amaliy nutq faoliyati bilan bogʻlanishi kerak.

Yangi soʻzlarni muntazam ravishda oʻrgatish va ularni gap hamda matn tarkibida qoʻllatish faol lugʻatni kengaytirishga xizmat qiladi.

Kuzatish va taqqoslash metodlari oʻquvchilarning soʻz maʼnolarini mustaqil anglashiga yordam beradi.

Guruhlash metodidan foydalanish soʻzlar oʻrtasidagi semantik munosabatlarni tizimlashtirish imkonini beradi.

Izohli, imlo va boshqa lugʻatlar bilan ishlash oʻquvchilarning mustaqil izlanish koʻnikmalarini shakllantiradi.

Leksikologik topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish orqali oʻquvchining soʻz haqidagi nazariy bilimni amaliy nutq koʻnikmasiga aylantirish mumkin.

Leksikologiya taʼlimining yakuniy natijasi faqat lugʻat boyligining miqdoriy kengayishi emas, balki oʻquvchining soʻzlarni maʼnosini anglagan holda, vaziyatga mos va oʻrinli qoʻllay olish malakasining shakllanishi bilan belgilanadi.

Demak, ona tili darslarida leksikologiya mavzularini o'qitishni kuzatish, taqqoslash, guruhlash, lug'at bilan ishlash, mustaqil izlanish va ijodiy nutq topshiriqlari bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning lug'at boyligini rivojlantirish hamda ularning nutqiy kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Memiş M. Vocabulary Teaching Strategies in Mother Tongue Education. – 2024.
- [2] Muxtarova Sh.M. Ona tili o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2024. – 184 b.
- [3] Ergasheva M. Ona tili darsliklarida lug'at so'zlardan foydalanish va o'quvchilarning leksik fikrlashini rivojlantirish. – Toshkent: Fan ziyosi, 2025. – 156 b.
- [4] Muxanova M. O'zbek leksikologiyasi va frazeologiyasini o'qitishda semantik tahlil va kontekstual talqin. – Toshkent: Akademnashr, 2026. – 172 b.
- [5] Nazarova D. O'zbek tili leksikasining mustaqillik yillaridagi taraqqiyoti// Pedagogik mahorat. –Buxoro, 2021-yil, 2-son.–152-154-b. (13.00.00; № 23)
- [6] Nazarova D.G. Unconventional ways of teaching students' morphological features of nouns// European journal of research and reflection in educational sciences, UK, ISSN 2056-5852 VOL.8.NO.10, 2020. 92-98 –p. (Impact Factor: SJIF = 6.630)
- [7] Webb, S. Approaches to Learning Vocabulary. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.